

1905. GADA REVOLŪCIJA LATVIJĀ UN PIEKTAIS BAUSLIS

Imants Lancmanis

Rundāles Pils muzejs (Bauskas raj.)

Piektais bauslis skan „Tev nebūs nokaut!” Bībeliskajos laikos, kad ārkārtēja nežēlība pavadīja visu dzīves ritumu, baušļi uzskatāmi ne tik daudz kā reliģijas atribūts, tie bija aicināti sakārtot sabiedrības morālos pamatus. Nogalināšana tātad tika kvalificēta kā pārkāpums, noziegums, grēks. Tāpēc ne mazāk arī visa turpmākā cilvēces attīstība ir varējusi notikt vienīgi ar nežēlīgo katalizatoru palīdzību, pie kuriem piederēja kari un revolūcijas, kurās nokaušana bija neglābjama sastāvdaļa. Tomēr arī šīs galējās izšķiršanās situācijas ne sabiedrību kopumā, ne atsevišķu cilvēku nekad nav atbrīvojušas no nepieciešamības savu rīcību samērot ar piekto bausli, ja ne notikuma laikā, tad vismaz vēsturiskā perspektīvā.

Karš cilvēku iemet afekta stāvoklī, pakļauj pavēlei un liek nogalināt organizētā, šķietami likumīgā veidā. Revolūcijas atšķiras no kariem ar to, ka tās parasti briest miera laika apstākļos, darbojoties ikdienas morāles un ētikas principiem, taču noteiktā brīdī ļauj pārvarēt pakļaušanos pastāvošās iekārtas noteikumiem. Kara apstākļos nogalina kolektīvā griba, bet revolūcija liek katram pieņemt savu lēmumu, kaut arī to lielā mērā iespaido apkārtējās vides virziens, emocionāli saukļi un līdzpilsoņu piemērs. Revolūcijas gaita ir atsevišķu cilvēku centienu summa. Šī summa nosaka vienu vai otru vēstures pavērsienu un parasti tiek analizēta kā politiska parādība. Tomēr revolūcija pēc sava rakstura ir sociālpsiholoģisks process, kam pamatā ir indivīda psiholoģija.

Gustavs Landauers, filozofs sociālists un anarhists, cilvēks, kam jebkuras revolūcijas ideja bija tuva, tāpēc ne mazāk precīzi definējis revolucionāro pavērsienu būtību, par ko viņam nebija daudz ilūziju. Savā 1907. g. publicētajā esejā *Die Revolution* Landauers ieved topijas jēdzienu, kam pretstata utopiju: „Revolūcija attiecas uz cilvēku kopīgas eksistences kopumu. Tātad ne tikai uz valsti, šķiru attiecībām, reliģiskajiem institūtiem, saimniecisko dzīvi, garīgajiem strāvojumiem un veidojumiem, mākslu un izglītību, bet arī uz visu šo kopīgas eksistences elementu apvienojumu, kad dotajā laika sprīdī atrodas zināmā relatīvā stabilitātes stāvoklī. Kopīgās eksistences vispārējo un visaptverošo parādību kopumu relatīvās stabilitātes stāvoklī mēs saucam par topiju.

Topijas relatīvā stabilitāte pakāpeniski mainās, līdz sasniedz labilā līdzsvara punktu.

Izmaiņas topijas pastāvēšanas drošībā izraisa utopija. Utopija pēc savas būtības nepieder kopīgās eksistences novadam, bet indivīda dzīvei. Zem utopijas mēs saprotam individuālu tieksmju un vienmēr heterogēnu, atsevišķi izkaisītu gribas tendenču kopojumu, kas krīzes brīdī jūsmīga skurbuma formā (*die Form eines begeisterten Rausches*) apvienojas un organizējas par kopīgas eksistences paveidu, kura nolūks ir radīt nevainojami funkcionējošu topiju, kurā vairs nebūtu ietverts kaitīgums un netaisnība. Tad utopijai seko topija, kura no iepriekšējās topijas atšķiras būtiskos punktos, bet tomēr ir un paliek topija. Par revolūciju mēs saucam laika posmu, kurā vecā topija vairs nepastāv, bet jaunā vēl nav tapusi. Tātad revolūcija ir ceļš no vienas topijas uz otru, no

relatīvas stabilitātes cauri haosam un nemieriem, individuālismam (heroismam un bestialitātei, lielo cilvēku vientulībai un masu atoma nožēlojamai pamestībai) uz citu relatīvo stabilitāti.”

Revolūciju vēsture rāda, ka nežēlība un asinsizliešana ir to nemainīga sastāvdaļa, taču arī nogalināšanai ir savas atbildības pakāpes un piektā baušļa pārkāpšana atkarībā no situācijas un cilvēka individuālās atbildības var tikt traktēta ļoti atšķirīgi. Jo bieži varmācīga nāve uzskatīta par nenovēršamu ļaunumu, ja ne labumu. Tomass Džefersons, ASV neatkarības deklarācijas autors, ir teicis „brīvības koks ik pa laikam jāaplaista ar patriotu un tirānu asinīm; asinis ir brīvības dabiskā augsne”.

Revolūciju klasiskais sauklis vienmēr ir bijis – nost ar tirāniem! Tirāni varēja būt visdažādākie – no Romas imperatoriem līdz vācu baroniem 1905. gadā. Šis sauklis visbiežāk ir patiens un nepieciešams sabiedrības tālākam attīstības posmam. Taču ceļi, kas uz to ved, kā arī līdzekļi tā sasniegšanā gandrīz vienmēr nesuši līdz ne tikai ideālistisku pacēlumam un ticību taisnības uzvarai, bet arī dziļus ētiskos zaudējumus, sabiedrības demoralizēšanos, jauna naida augšanu.

Savukārt motīvi, kas vienu vai otru revolūciju ļauj saukt par attaisnojamu un pareizu vai arī pretēji – par ļaunprātīgu un noraidāmu, ir atšķirīgi. Katrā ziņā, emocionāli sakāpināta taisnīguma izjūta nevar kļūt par pamatu varmācībai un nogalināšanai, un vēsturisko pāridarījumu atminēšanās nav iemesls pārtraukt dzīves normālo evolūciju un nostāties uz slepkavošanas takas, kā to, runājot par jaunākajiem laikiem, izdarījuši gan serbi, gan albāņi. Arī latviešiem 1905. gadā 700 gadu verdzības tēmas pieminēšana bija vājākais no motīviem, spējīgs noderēt tikai emocionālā fona veidošanā. Tas aizsedza pavisam konkrētu nacionālo vai šķirisko naidu, skaudību, sociālā pazemojuma sajūtu, vēlēšanos atbrīvoties no apnikušā līdzšinējā stagnatīvā stāvokļa. Katrā ziņā 1905. gada revolūcijas idejas tādā vai citādā izpratnē atbalstīja latviešu tautas lielāka daļa, ko, Arveda Švābes vārdiem runājot, vadīja „nacionālais instinkts”. Cits jautājums ir šīs revolūcijas konkrētais izpildījums un tās varmācīgā gaita.

Lai revolūcija varētu notikt, ir jāpārkāpj vairākām iekšējām barjerām, kas, Landauera leksiku lietojot, cilvēku notur topijas varā. Gandrīz vienmēr ir vajadzīgs kāds provokatīvs pavērsiens, kas liek eksplodēt cilvēkā vai sabiedrībā kopumā uzkrātajam pretestības lādiņam. Vairumā gadījumu motivētajā, nepieciešamajā cīņā pirmā fāze ir divu pušu pretstāvēšana, pozīciju cīņa, kurā pirmo gājienu parasti izdara varas puse. 1905. gadā šis pirmais solis bija demonstrāciju apšaušana gan Sanktpēterburgā, gan Rīgā, kad pirmie asinis izlēja varas pārstāvji. Tā tas bijis gandrīz vienmēr, jo varas represīvajam aparātam iespējams balstīties uz pastāvošās iekārtas likumiem. Indivīds vai indivīdu grupa, ko saucam par revolucionāriem, paceļ ieroci tad, kad nākas to darīt aizstāvēšanās nolūkā vai, lai novērstu kādu paredzamu lielāku ļaunumu vai realizējot savu rīcības programmu, kurā noteiktā brīdī ietilpst situācijas saasināšana un uzbrukums.

Šāda aptuvena definīcija piemērojama tiem gadījumiem, ko var lietot ideālu vadītas un morāles kritērijus nezaudējušas personības rīcības vērtēšanā. Tomēr agri vai vēlu notikumos iesaistās revolūciju neiztrūkstošie pavadoņi, atsevišķu cilvēku vai puļa asiņainie izlēcieni, kas rāda sadistu kārtējo uznākšanu uz skatuves. Revolūcija pieder pie jomām, kurās Zigmundam Freidam daudz kas sakāms.

Revolūcijas vienmēr nes līdz upurus, tomēr ir kāds kritērijs, kas ievēd robežšķirtni nogalināšanas loģikā un cēlonībā. Gandrīz visas revolūcijas ir apraipījusi Linča tiesa. Lielās Franču revolūcijas sākums 1789. gada 14. jūlijā ir zaudējis daļu no sava cildenuma ar to, ka šajā datumā ne tikai ieņēma Bastiliju. Tajā pat dienā patrioti soļoja pa Parīzi, nesot uz pīķa uzdurtu cietokšņa komandanta Žurdāna de Lonē nogriezto galvu, tā iezīmējot turpmākā revolucionārā terora sākumu. Linčošana saistās ne ar revolucionāru darbību vai vispār jebkādu apzinīgu rīcību, bet ar pūli, kas nogalina masveida pārņemības formā un gūst spēku, skatoties viens uz otru. Tā ir psiholoģiskā apskurbuma lavīna, kas notikumā iesaistītajiem cilvēkiem liek sevi uzskatīt par taisnīga naida vai atribes ieroci. Viena no mazvērtības kompleksa izpausmēm ir agresivitāte, kas kopā ar masu psihozi un zemapziņas tieksmi nogalināt vai vismaz redzēt varmācīgu nāvi, noved pie Linča tiesas prakses, kas pastāvējusi jau sen, iekams tai piedēvēja amerikāņu tiesneša uzvārdu. Mūsdienās šo tieksmi zemapziņas kanalizācijā daļēji izvada neskaitāmās šausmu un varmācības filmas, kas ļauj virtuāli izdzīvot to, ko vairs nevar atļauties dzīvēt. Tomēr jāatceras, ka ASV pēdējā linčošana notika vēl 1981. gadā. Sūzana Zontaga savā grāmatā „Regarding the Pain of Others” (2003) ir precīzi analizējusi vardarbības tēla lomu mūsdienu sabiedrības psiholoģijā, atgādinot, kāda loma ir katra cilvēka personīgajai attieksmei pret varmācības un ciešanu tēmu, kas nedrīkst būt ne vienaldzīgas vēstures grāmatas daļa, ne arī kļūt par „lūriķa” tīksmināšanās avotu.

Gadījumā, ja revolūcija nav uzvarējusi, iepriekš izlietās asinis savukārt izraisa jo nežēlīgāku atribību no varas puses. Tad noslēgumā nāk partizāņu cīņas fāze, kur nogalināšana notiek pēc atribības un terorisma principiem.

1905. gada revolūcija Latvijā pieder pie šādiem klasiskiem apspiesto revolūciju piemēriem. Visi augšminētie notikumi iegūst diametrāli pretēju skaidrojumu atkarībā no pieslēšanās vienas vai otras puses viedoklim. Cenšoties pietuvoties izpratnei par 1905. gada notikumiem Latvijā, jāsecina, ka jebkāds konsenss, jebkāda divu pušu redzējuma saskaņošana un vienlaicīga izprašana ir neiespējama. Var vienīgi pēc kārtas nostāties uz vienas un otras platformas un vai nu pārdzīvot vecās pasaules sagraušānu, vācu muižnieku un mācītāju nogalināšanu, piļu dedzināšanu, vai arī degt naidā pret soda ekspedīciju sadismu, fonā jūtot „700 verdzības gadsimtus” un Raiņa vai Akuratera cildenos tēlus, revolūciju kopumā uztverot kā asiņaini romantisku drāmu.

Šajā tribīnē varētu stāvēt trīs cilvēki un visi runāt par vienu un to pašu – par revolūciju. Tās dalībnieks, kaismīgs cīnītājs varētu teikt šādus vārdus, kas bija rakstīti Latvijas sociāldemokrātu partijas centrālās komitejas proklamācijā, kas tika izlaista sakarā ar laukstrādnieku streika organizēšanu 1905. gada jūlijā: „Biedri! Cīņa tagad pieteikta uz dzīvību un nāvi pret visiem plēsoņām un varmākām. Cara valdība ar policiju un zaldātiem notur darba ļaudis verdzībā, trūkumā un gara tumsībā, kamēr muižniekiem un bagātņiem ļauj visas tiesības un visus labumus valstī. Lai neaizmirstam, ka Baltijas muižnieki vienmēr ir bijuši un ir vēl tagad visuzticamākie cara bendes kalpi. Lai neaizmirstam, ka šis laupītāju dzimums gadu simteņiem plēsis un verdzinājis mūsu tēvus un tēvu tēvus un arī verdzina mūs. Lai prasām no tiem tagad atmaksu! ..visu – kā lauku, tā pilsētu strādnieku cīņas gala mērķis ir – sociālisms. Tā ir tāda ražošanas iekārta, kur zeme, meži, dzelzceļi utt. nepiederēs vairs nelielai kungu saujiņai, pāries visas tautas īpašumā. Tad cilvēks vairs nekāpinās un neizsūks līdzcilvēku. .. Biedri! Droši uz priekšu

uzsāktā cīņā! Stāvēsim kā vīri – visi par vienu, viens par visiem! Vienprātīgi un stipri, lai stājam ap savu sarkano cīņas karogu! Nost ar kungiem un izsūcējiem! Nost ar cara patvaldību! Lai dzīvo tautas brīvvalsts! Lai dzīvo sociālisms”.

Taču Latvijas sociāldemokrātiskās partijas dažādu nodaļu lapiņas rāda ne tikai abstraktus politiskus lozungus, tās satur arī vadlīnijas revolucionārajam teroram. Vēl nebija parādījušās soda ekspedīcijas, bet 1905. gada 1. oktobrī LSDSP Liepājas komiteja uzsaukumā jau aicināja: „mūsu svētākais pienākums – izlietot visus savus spēkus pret patvaldības kalpiem: muižniekiem, policistiem, žandarmiem, komisāriem utt. Tos mums nebūs žēlot, bet iznīcināt!

1905. gada 21. novembrī LSDSP Jelgavas komiteja lapiņa aicināja „... lai katrs gorodovojs, spiegs, pristavs un gubernators kļūst par mūsu ložu un akmeņu upuri. Mums jāiznīcina, jānoslauka no zemes virsas šie briesmoņi!”, bet mēnesi vēlāk tā pati komiteja lapiņā „Pie ieročiem”, kuras apakšnosaukums ir „Obligātoriski nosacījumi Kurzemes iedzīvotājiem”, kā vienu no šiem nosacījumiem min: „...visus revolūcijas nodevējus sist nost kā trakus suņus!”

Pieminot konkrētus varas pārstāvjus, tiesnesi Konradi un mācītāju Zēzemani, paziņots: „Šo cilvēku novākšana nav tikai terora akts. Nē, mēs negribam tikai iebiedēt, bet gan iznīcināt visu šo dzimumu. Viņiem jākrīt no apvienotās tautas rokas. No katra krūma, no katra grāvja jānāk atriebīgajai lodei, mēs gribam tos iznīcināt ar Linča tiesas palīdzību. Tie neiederas jaunajā politiskajā sabiedrībā, tāpēc, jo mazāk tādu cilvēku paliek pāri, jo vieglāk būs organizēt jauno sabiedrisko kārtību.”

Dāvids Beika, kurš labi iemiesoja „atriebīgās lodes” ideju, savā 1937. gadā Maskavā iznākušajā grāmatā „Mežabrāļu gads” to apvienoja ar tālaika padomju ideoloģiskajām klišejām. Beika kļuvis par simbolu revolūcijas terorismam, un viņa histēriski jūsmīgais Remtes pils nodedzināšanas apraksts var kalpot kā paraugs retoriskajam naidam, ar kādu tika apveltīti muižu dedzināšanas rituāli.

Arī Rainis dzejolī „Kalpu manta” rakstīja:

„Kas man ir iekš manas dzimtenes?

Ne vārpiņas manas, ne zālītes –

Mans ir tik dzimtenes mūžīgais vairs,

Mans ir viņas mūžam kvēlošais naidis –

Bet viens ir, kas man pieder gan,

Tā atriebšana, tā pieder man!”

Revolūcijas līdzšinējie vērtētāji, piemēram, sociāldemokrāts Pēteris Birkerts 20. gadsimta 20. gados, negribēja redzēt revolūcijas izlietās asinis to kopumā: Birkerts runā tikai par soda ekspedīcijas upuriem. Viņa dati ir ticami un tie ir briesmīgi, taču patētiski deklamatoriskais tonis viņa jūsmas un naida izpausmēm piešķir propagandas materiāla raksturu, beigās liekot apšaubīt ziņu dokumentāro patiesīgumu.

Grūti izmantojamas tās revolūcijas dalībnieku atmiņas, kas tika savāktas laikā pēc Otrā pasaules kara. Tie tikai daļēji ir memuāri, tā bieži ir politizēta beletristika, kur

darbojošās personas no reakcionārās nometnes tiek pakļautas iztēles apstrādei, ievēdot nenotikušus notikumus un neeksistējošas personas. Piemēram, Žanis Vite atmiņu grāmatā „Rītausmā” (1956) vēstījumā par soda ekspedīcijas briesmu darbiem Lielaucē muižā notikumu dramatisēšanai iesaistījis īpaši atbaidošu personāžu – jauniņo grāfu Ivanu fon der Pāleni (dramaturģiski atbilstošs baronēna Volfa tēlam Andreja Upīša „Ziemeļu vējā”), kurš patiesībā bija miris jau 1904. gada sākumā 34 gadu vecumā.

Revolucionārā naida platforma bija balstīta uz abstraktas šķiru cīņas idejas, kas izslēdza konkrēto cilvēku, atsevišķa indivīda labās vai sliktās īpašības. Visi muižnieki, mācītāji, vācieši kopumā, tāpat kā cara valdības administrācijas pārstāvji un militārpersonas tika uztvertas kā naidīga masa, bez cilvēku dzimuma pazīmēm. Šīs naidīgās masas pilnīga garīgā nepieņemšana ļāva viegli nonākt pie iznīcināšanas fāzes.

Ne mazāk neiecietīga bija pretējā puse. Astafs fon Tranzē–Rozeneks, Vidzemes bruņniecības notārs, sašutumā par kādu latviešu avīzes „Balss” publikāciju 1907. gadā, retrospektīvi savēlot kopā vācietības vērtējumu par aizgājušo revolūciju, rakstīja: „Milzīgu vērtību iznīcināšana, simtiem kungu māju nodedzināšana, neskaitāmu vīriešu un sieviešu glēva nogalināšana, gūstekņu zvērīga spīdzināšana, nogalināto sakropļošana, kapu apgānīšana, dievnamu profanēšana, nežēlīga apiešanās ar mācītājiem, īsi sakot, visus šos latviešu revolūcijas briesmu darbus šī netūrā lapa apzīmē par dažu laukstrādnieku vēlēšanos „uzlabot savu patiesi grūto dzīvi”. Un, kad vācu lauksaimnieki meklē strādniekus, ar kuriem būtu pasargāti no vēlēšanās tik dīvainā veidā uzlabot savu dzīvi [ar to domāta Karla fon Manteifela un citu muižu īpašnieku uzsāktā vācu kolonistu ievēšana no Volīnijas. I.L.], tad „Balss” draud, ka latviešiem pietrūkst pacietības. Šajā domu gājienā ir ielikta pilnīgi patoloģiska jēga. Un tikai psihiski slimai tautai var šādu garīgo barību nesodīti celt priekšā”.

Fon Tranzē–Rozeneks Vidzemes bruņniecības uzdevumā sastādīja nevainojamu revolūcijas pārskatu, diagrammas un statistiku ieskaitot. Taču viņš rūpīgi uzskaita tikai revolucionāru noziegumus, viņa grāmata apstājas pie soda ekspedīciju sliekšņa un tās piemin vienīgi kā faktu. *Die Paziifikation des Landes* ir viņa lietotā formula soda ekspedīciju darbībai (*pacificatio* bija termins, ko jau Jūlijs Cēzars lietojis savā ziņojumā Romas senātam par tautu apspiešanu Gallijā). Šī tēma viņam neeksistē kā morāla kategorija, izsverot pārkāpuma un soda samērīgumu Fon Tranzē–Rozenekam pietrūkst augstsirdības saviem pretiniekiem piešķirt jebkādu ideālisma devu, kaut vai niecīgākos nopelnus; pat Krišjāņa Boča neapšaubāmi spoži izveidoto un disciplinēto Rūjienas miliciju viņš tēlo kā zemisku glēvuļu bandu, kuras vadonis sēž zagtā zirgā.

Trešais runātājs par 1905. gada revolūciju varētu būt mācītājs, un tieši no viņa būtu iespējams gaidīt visizsvērtākos vārdus, vishumānāko skatījumu. Taču diemžēl maz bija to draudzes ganu, kas sevi neatsēda kā šausmīgus savas kārtas pārstāvjus un pastāvošās varas bezierunu atbalstītājus. Nikolaja II portreta sagriešana viņiem likās kaut kas briesmīgs, bet draudzes aizdomīga kāšanās baznīcā brīdī, kad tiek aizlūgts par ķeizaru – smags pārkāpums. Mācītāji aizmirsa kristīgo žēlsirdību, piedošanu un tuvākā mīlestību, nepieciešamību cīnīties par ikkatra cilvēka dzīvību, neatkarīgi no tā politiskās pārliecības: vairumā gadījumu mācītāji revolūcijā redzēja tikai noziegumu, bet sekojošo reakciju vērtēja kā taisnīgu sodu. Mācītājiem 1907. gadā bija jāsniedz ziņojumi par revolūcijas notikumiem savās draudzēs. Šie dokumenti ir skumja liecība par sava amata un savas

misijas pilnīgu neizpratni. Neticami lasīt Valtaiķu mācītāja fon Gavela ziņojumā: „... soda ekspedīcijas nošāva pavisam 24 draudzes locekļus un nodedzināja 8 mājas. Bez šiem 24 kādā dienā turpat baznīcai līdzās tika nošauti 32 ārnovadnieki, kuru liķi pa daļai arī vēl svētdienā bija palikuši turpat guļam. Šīs stingrās rīcības iespaids bez šaubām bija paliekošs un labs.”

Citos gadījumos viņu reakcija ir deklamātoriski virspusīga. Puzes mācītājs Heinrihsens pēc revolūcijas apspiešanas rakstīja: „Ak nabaga draudze, kaut jel tu būtu ko mācījusies un patiesi nožēlotu notikušo. Tad tu tiksi glābta no Tā, kas savu roku pie krusta pēc tevis sirsnīgā mīlestībā ir izstiepis. Tagad ir ārējs klusums, bet tikai ārējs, un diezin vai pat ārējs. Kad reiz sitīs tā atgriešanās stunda! Daudzi, daudzi stāv apzinīgi uz samaitāšanas ceļiem un es jūs arī nevaru vairs vest pie pestītāja, jo jūs to negribat.”

Andrievs Niedra bija viens no tiem nedaudzajiem, kurš ne tikai kā mācītājs, bet arī kā cilvēku un sabiedrības pazinējs spēja izteikt objektīvas atziņas un ieraudzīt mērenības iespēju. Bet viņam bija lemts visu teikt un darīt nelaikā un nevietā. Viņa raksti sastapa tikai nievājumu, karikatūrās viņš tika attēlots kā baronu līdzskrējējs. Tomēr Niedra pareizi saskatījis to, ko revolūcijas vadoņiem varēja pārnest jau *a priori*, ārpus viņu ideju analīzes. Tie ir neizpildāmi solījumi katram un visiem, tas, ko mēs šodien dēvējam par populismu: „Bet tas ir tas netīrais un neglītāis pie šiem vadoņiem, ka viņi katram apsola to, pēc kā viņš ilgojas, katram viņi sola atvieglināt taisni viņa grūtumus. Ar kalpu viņi ir kalpa aizstāvji, ar saimnieku – saimnieka aizstāvji, ar amatniekiem – amatnieka aizstāvji, ar ticīgo – baznīcas aizstāvji, ar tautības mīlētāju – tautības aizstāvji ... Visiem esot tikai viens ienaidnieks, viens apspiedējs – valdība ! Kad tā būšot iznīcināta, tad visiem būšot labi. Te ir tas netīrums viņu līdzekļos : viņi apsola visu reizē – dienu un nakti. Viņi apsola to, ko paši par nepareizu tura, viņi liekuļo ticību un tautību tur, kur paši to nesajūt, viņi runā citu un turpat paši dara otrādi. Maldīties cilvēks var savā dedzībā un pie tam palikt cienījams. Bet maldināt citus ar aukstām asinīm, maldināt uz brāļu karu, uz asins izliešanu, tas ir necilvēcīgi ! ”

Interesanti, ka Astafs fon Tranzē –Rozeneks tieši Niedras rakstam „Zemnieku kustība Vidzemē un Kurzemē” veltījis asus uzbrukumus par revolūcijas iemeslu saskatīšanu internacionālās sociāldemokrātijas propagandā un vāciešu iedibinātajās agrārajās attiecībās laukos.

Atgriežoties pie jautājuma par 1905. gada revolūcijas pieredzi saistībā ar piekto bausli, jāsecina par ārkārtēju nežēlības pakāpi abu pretstāvošo pušu rīcībā. Tas attiecas tikpat labi uz revolūcijas sākuma posmu, kā uz soda ekspedīciju darbību un mežabrāļu terorismu. Nežēlība iezīmēja cīņas lauku, bet vēl lielākā mērā linčošanu, kas nāca gan no revolucionāru, gan vēl daudz lielākā mērā no soda ekspedīciju puses. Tomēr atšķirībā no mums plaši zināmajiem soda ekspedīciju briesmu darbiem, revolucionāru veiktās slepkavības tikušas noklusētas. Izskaidrojums tam nav jāmeklē freidismā, tam pietiek ar politiski ideoloģisku ieinteresētību.

Lai saprastu cēloņu un seku virknes, vienmēr ir jāuzstāda jautājums – kurš nokāva pirmais? Kurš pirmais meta biblisko akmeni? Šis vendetas princips jo bieži ir ilgstošs process, kura izraisītājs grimst vēstures tumsā. Un tomēr tas ir ļoti svarīgs. 1905. gada revolūcijas hronika ļauj izsekot tam, kā pretstāvēšana 1905. gada pirmajā pusē, kad asins

izliešana no atsevišķiem pretstāvēšanas, apšaudes, provokāciju gadījumiem pārauga apzinātā, programmātiskā nogalināšanā.

Pirmie šāvieni uz ielas, sagatavoti, aprēķināti, bez afekta stāvokļa izraisītas nejaušības, izskanēja jau jūnijā un augustā; šāvēji bija revolucionāri. Upuri bija arī strādnieku un zemnieku pusē, krītot no aizdomu pilnu un naidīgu kareivju vai žandarmu lodēm. Tomēr kritiskā masa tika sasniegta 1905. gada 17. novembrī, kad kaujinieki Rīgā nošāva ierēdņi fon Hiršheitu un Kabiles muižā pārvaldnieku baronu fon Mēršeitu – Hillezēmu. Var tikai minēt, vai šo sinhronismu izraisīja sagādīšanās, planētu stāvoklis vai tas bija plānots revolucionārā terora sākums. Jau iepriekšējā naktī no 16. uz 17. novembri Cēsaines pilī revolucionāri bija nogalinājuši muižas pilnvaroto Adalbertu fon Aderkasu un viņa brāli. Patiesībā jau tajā naktī un nevis 2003. gada decembrī bija jāliesmo mūsu tagad tik mīļajai un apraudātajai Cēsaines pilij, taču pēc tam, kad abi fon Aderkasi bija nošauti, bez daudzām lodēm saņēmuši arī naža dūrienus un jau miruši sisti ar mietu, doma par pils dedzināšanu tika aizmirsta.

Šis brūču uzskaitījums nav veikts tādēļ, lai Astafa fon Tranzē–Rozeneka manierē uzskaitītu revolucionāru briesmu darbus, bet lai mēģināt saprast nežēlības mehānismu un censtos noskaidrot revolūcijas atplūdu necilvēcīgā pretsitiens iemeslus.

Šis asiņainais pretsitiens savukārt noteica vēl dziļāku sociālpolitisko pretrunu veidošanos un saasināja nacionālo pretstāvēšanu starp latviešiem un vāciešiem, kas robežojās ar ksenofobiju, līdz padomju okupācija un „baigais gads” nāca ar latviešu tautas nacionālā pretstāvētāja tēla nomaiņu.

Soda ekspedīcijas savu darbību sāka pēc tam, kad 1905. gada 29. novembrī Pēterburgā Kara un Iekšlietu ministrija kopīgi pieņēma lēmumu par revolūcijas enerģisku apspiešanu, precizējot, ka propagandisti, kaujinieki un muižu dedzinātāji nošaujami bez vilcināšanās. Soda ekspedīciju pirmā fāze bija nemainīga – lauku kara tiesu aizsegā vai pat bez tām notika revolucionāru linčošana, kas jo bieži skāra nevainīgus cilvēkus. Mazāk var pārmett tiem garajiem tiesas procesiem, kas turpinājās vēl 1908. gadā un, kaut gan arī tad tika iznesti 595 nāves spriedumi, tas notika pietiekoši objektīvas jurisprudences ietvaros. Soda ekspedīciju upuru skaits ir mainīgs dažādos izdevumos, paliekot pie lielākā skaitļa varianta, tika nogalināti 2041 cilvēks.

Pirmais soda ekspedīciju posms ļāva pilnā mērā uzplaukt gan kolektīvajam, gan individuālajam sadismam. Krievijas armijas dragūni un jo vairāk kazaki bija piemēroti, lai sodītu tos, ko patiesi uzskatīja par impērijas un arī saviem personiskajiem ienaidniekiem. Dragūnu apšaušana Tukumā 1905. gada 1. decembrī, kas notika kā revolucionāru sarīkotas sportiskas medības, tam sekojošā niknuma izgāšana uz dragūnu līķiem nevarēja palikt bez iespaida uz armijas rīcību, kad tai jau dienu vēlāk tika dota iespēja atriebties: 20 dragūnu upuriem pretī varēja likt 60 nogalinātos nevainīgos Jauntukuma iedzīvotājus. Tam sekoja revolucionāru vai par tādiem uzskatīto cilvēku mocīšana un nogalināšana Durbes pilī pie Tukuma, kopumā radot apmēram 90 upurus, kas kļuva par sava veida simbolisku notikumu revolūcijas apspiešanas hronikā.

Ir vēl kāda freidiska zemapziņas joma, kurā parasti nevēlas nolaisties. Tas ir sadisms ar seksuālu nokrāsu, kas kara vai revolūciju apstākļos parasti uzplaukst armijas atmosfērā. Armijas dzīvē pietiek ar pavisam nelielu seksuālsadisma procentu virsnieku

vai kareivju vidū, lai varētu notikt tās plašās civiliedzīvotāju slepkavošanas, kuras var apzīmēt par kareivju sportu un kam klasiskais piemērs ir Austroungārijas armijas sarīkotie masveidīgie nāves sodi Galicijā un Serbijā Pirmā pasaules kara laikā. Šo austroungāru militāristu pasākumu vidū iecienītākā bija pakāršana. Arī soda ekspedīcijas Latvijā piekopa pakāršanu kā nāves veidu, kam vajadzēja iezīmēt upura īpašu pazemošanu. Tā bija sava veida izklaides forma, un šī soda izvēlē izšķiroša loma bija vietējiem muižniekiem vai administratīvās varas nesējiem.

Aizputes pilsētas galvas Grota znots, dragūnu poručīks F. Semjonovs palicis 1905. gada revolūcijas vēsturē kā viena no melnajām personībām ar simbola raksturu. Lai arī viņš nevarēs pretendēt uz tādu ievērību kā leģendārā ASV armijas kareive Lindija Inglanda, kura kopā ar Abu Graibas notikumiem uz visiem laikiem iegājusi cilvēces tikumu vēsturē, katrā ziņā Semjonova rīcība rādīja tipiskas galējā sadisma pazīmes. Viņš ne tikai personīgi nošāva vairākus revolūcijā iesaistītos zemniekus, bet arī iešāva galvā pakārtajam Kazdangas pienotavas vadītājam Juhanam Klopam, ko pavēlēja izdarīt arī ar pakārto Lažas skolotāju Juri Zingbergu. Šajos notikumos bēdīga loma vēl bija Vecpils muižas īpašnieka dēlam grāfam Edgaram fon Keizerlingam, tā dodot iespēju izvērst tēmu par muižnieku senso nežēlību un rodot turpinājumu zemnieku folkloriski teiksmainajiem priekšstatiem par muižu moku pagrabjiem.

Īpaši Kazdangas muižas īpašnieks barons Karls fon Manteifels ir kļuvis par vēstures ikonu, latviešu nīdēja simbolu, taču viņa liktenis atspoguļoja iekšējo traģēdiju, ko nācās pārdzīvot tiem liberālajiem muižniekiem, kuri bija iedomājušies spēt atrast kopīgu valodu ar latviešiem un domājās darījuši tiem labu. Pēc Kazdangas pils nodedzināšanas un atziņas, ka „... gandrīz visi latvieši bija mani nodevuši, arī no maniem īpašajiem draugiem, zemnieku saimniecību īpašniekiem, vienīgi daži bija turējušies nomaļus, taču par mani nebija iestāties pilnīgi neviens...”, fon Manteifels uzsāka latviešu zemnieku izspiešanas politiku, cerot no Krievijas atvestajos vācu kolonistos atrast atbalstu pret naidīgo latviešu vidi. Karls fon Manteifels savā 1941. gadā iznākušajā grāmatā *Meine Siedlungsarbeit in Kurland* rakstīja, ka Kurzemes bruņniecības vadītājs firsts Georgs Līvens „...pārliecinoši mums apriņķu maršaliem izskaidroja, ka nav jāaizmirst, ka mums ar latviešiem kopā būs jādzīvo vēl gadsimtiem ilgi un līdz ar to mēs nedrīkstam palielināt bezdibeni starp viņiem un mums, piedaloties neizbēgamajos soda pasākumos.” Manteifels tomēr raksta, ka tas bijis nepieciešams, „... ņemot vērā latviešu veiklību uz aizdomu sēšanu un apmelošanu, kam lētticīgie krievi viegli krita par upuri, kā rezultātā tieši muižu īpašniekiem uzticīgie saimnieki tika uzrādīti par dumpiniekiem un zaldāti tos arestēja, lai nošautu”.

Kaut gan tieši Kazdangā un apkārt ap to tika izpildīta virkne sevišķi smagu nāves sodu, grūti pateikt, vai fon Manteifels bijis to organizētājs, taču to apgalvo viņa ilggadīgais favorīts, „Jurīšu” māju saimnieks Uldriķis Priednieks, kura atmiņas publicētas Latvijas Vēstures institūta žurnāla 2005. gada 2. numurā.

Gluži mitoloģisku raksturu ieguvuši soda ekspedīciju plaši piekoptie miesas sodi. Zigmunds Freids to droši vien atvedinātu uz sadomazohistiskiem zemapziņas slāņiem. Kazaki, speciāli izkultivēta drosmīgu un nežēlīgu karotāju šķira, bija kā radīti, lai ne tikai mocītu un nogalinātu savu upurus, bet lai to darītu ar baudu. Soda ekspedīciju izpildītāji kazaki paši labi zināja, kas ir pēriens, jo tas piederēja pie viņu tradicionālajiem

disciplinārajiem sodiem, ko pat mūsdienās vēl pielieto dažās kazaku kopienās. Tādējādi viņiem Latvijā bija dota freidiskā kompensācijas iespēja.

Savukārt tālaika Latvijas vidē pēriens tika uzvertts kā dzimtbūšanas atgriešanās, kā turpinājums „700 verdzības gadiem”. Latviešu zemnieku pēršana ilgajā dzimtbūšanas periodā kopumā bija ieguvusi simbola raksturu, tās loma latviešu tautas apziņā tikusi mitoloģizēta, neņemot vērā apsvērumus, ka miesas sods nebūt nav tikai latviešu mocīšanai izdomāta sadistiska izrēķināšanās forma, ka sods reizēm varētu būt bijis arī pelnīts un tolaik atrodams pilnīgi visās zemēs un tautās, kā ikdienas parādība feodālisma laikmeta sodu sistēmas ietvaros.

Soda ekspedīciju nežēlīgajam teroram sekoja ne mazāk nežēlīgais partizāņu terorisms. Pirmais izskaidro otro, taču to neattaisno. Tāpat kā Lielo Franču revolūciju nedaiļoja galantērijas izstrādājumu izgatavošana no giljotinēto revolūcijas upuru ādas vai pastaigāšanās pa Parīzes ielām ar princeses de Lamballas galvu, aptinoties ar viņas zarnām, nav attaisnojuma arī tam, ka mežabrāļi 19. augustā mājas durvīs nošāva Rīgas apgabala prāvestu Ludvigu Cimmermani un viņa sievu vai 29. novembrī pie rakstāmgalda nogalināja Doles mācītāju Vilhelmu Taurīti. Revolūcijas noslēguma fāzi ir aptumšojusi mežabrāļu aukstasinīgā izrēķināšanās ar cilvēkiem, kas tika uzskatīti par revolūcijas ienaidniekiem: 1906. gadā mežabrāļi nošāva 74 latviešu zemniekus. Vienīgi Ļeņins savā parastajā auksti dogmatiskajā pašpārliecinātībā 1906. gada 13. oktobrī rakstīja par šo jautājumu „...nosaukt par anarhismu, blankismu, terorismu šo latviešu sociāldemokrātu darbību neviens neuzdrošināsies. Bet kāpēc ne? Tāpēc, ka šie skaidri redzamas jaunas cīņas formas sakars ar sacelšanos, kas notika decembrī un kura no jauna nobriest.” Viņam piebalsoja arī Pēteris Stučka.

LSDSP savā vairākumā toties redzēja, ka mežabrāļu veiktais terors var tikai kaitēt revolūcijas tēlam un 1906. gada gaitā pakāpeniski virzījās uz partizāņu cīņas pārtraukšanu, līdz 21. augustā pieņēma par to īpašu lēmumu. Jo vairāk tas bija skaidrs pilsoniskajā sabiedrībā, kurā savukārt pārāk egoistiski ieskanējās vēlēšanās redzēt mieru un kārtību, bet strupceļā iedzītos mežabrāļus ātrāk novākt no skatuves. Rūdolfa Blaumaņa rediģētā avīze „Latvija” 1906. gada 3. janvārī rādīja glēva servilisma vai galējas dezinformētības piemēru, rakstot: „Nekur karaspēks Latvijā nav rīkojies pret mierīgiem, nevainīgiem iedzīvotājiem, kā to zināmas lapas vienā kladzināšanā kladzina. Līdz šim, cik zināms, karaspēka upuri ir tikai revolucionāri – aģitatori un viņu aizstāvji un slēpēji..”.

Turpinot Landauera uzstādījumu, var jautāt, kādai, izejot no mūsu pašreizējās topijas, jābūt mūsu attieksmei pret 1905. gada revolūciju un citiem līdzīgiem satricinājumiem. No vienas puses, revolūcija kā nenovēršama realitāte, tam pretī revolūcija kā izvērtējama morāli ētiska problēma. Vai mums ir tiesība apskatīt 1905. gadu tikai no politiski ideoloģiska izdevīguma viedokļa? Ciktāl iespējams un ciktāl drīkst identificēt sevi ar revolucionāru (teorētiski – arī ar tās pretinieku), vai mūsu laika pozīcijai nav jābūt objektīvākai un distancētākai?

1905. gada revolūcijas vērtējumu sarežģī tie daudzie ideoloģiskie uzslāņojumi, kuri to pavadīja jau no sākuma. Viens no tiem ir revolūcijas sociāldemokrātiskais fons. Viņi bija revolūcijas ideologi, viņi arī vienmēr centušies pārņemt tās mantojumu. Raiņa vārds

ir bijusi kā garantija revolūcijas ideju tīrībai, pie kam Rainis vienmēr ticis izcelts, toties par Stučku tagad runā pavisam klusu. No ideju viedokļa revolūcija noderējusi visu nokrāsu kreisajiem. Nevar aizmirstot arī to, ka, kaut pastarpinātā veidā, 1905. gada revolūcijas ideologs bija Ļeņins. Viņš no 1905. gada vēlāk atvasināja 1917. gada oktobri, mēs no 1905. gada veidojam tiešu tiltu uz 1918. gada novembri.

1905. gada revolūciju ir ļoti ērti apskatīt vienīgi no latviešu tautas interešu viedokļa, uzsverot to, kas saliedēja nacionālo izjūtu un tā vai citādi sagatavoja neatkarīgas valsts ideju. Taču revolūcijas norises viena daļa tiek paslēpta, kļūst par tabu, un tās morālās atbildības slogu neviens negrib uzņemt. Tas ir raksturīgi visu revolūciju mantiniekiem, visas nācijas iemācījušās sadzīvot ar to, kas patiesībā bija dziļa trauma. Latviešiem it īpaši piemīt tieksme mitoloģizēt notikumus, dzīvot abstrakcijās. Pie tā ir pieradinājusi gadsimtu ilgā apspiestība, kas mācīja piekopt intravertu gara dzīvi, rast atspaidu iztēles ainās, dainu pacilājošā filozofiskumā, iztēloties labo un sevī apspiest nepatīkamo. Šķiet, ka Freidam latviskā mentalitāte būtu varējusi būt sevišķi dziļas analīzes materiāls.

Latviešu strēlnieku epepeja, 1918. – 1920. g. brīvības cīņas, kad Latvijas jaunā armija sevi neaptraipīja ar tiem sadistiskajiem noziegumiem, kas bijuši neizbēgami visu karu vēsturē, bet jo īpaši 1990.-1991. gada nevardarbīgā pretstāvēšana ir patiesi cildenas, morāli augstas parādības, ar kurām Latvija var lepoties. Taču aiz tām aizslēpjas citas. 1905. gada revolūcija nepieder pie šādām tīrām, cēlām lietām.

Jānis Krēsliņš 2005. gada 8. janvārī „Dienā” publicēja eseju ar nosaukumu „Nav augsta tā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma”. Citējot rakstnieku Pēteri Ērmani, kurš savukārt bija pārfrazējis Raiņa rindas „Un zini – augstākā ideja, Tā nepazīst cilvēka žēluma”, Krēsliņš izteica ļoti atturīgu un dialektiski izsvērtu 1905. gada revolūcijas vērtējumu, kas daudziem likās gluži vai nepiedienīgs vispārējā gaisotnē saskatīt vienīgi revolūcijas guvumus nacionālajai idejai.

Ir vēl citas 20. gadsimta Latvijas vēstures parādības, kuras freidiskais zemapziņas princips licis aizmirst un neredzēt, kaut vai tā būtu 1920. gada agrārā reforma, kuras sadzīviskais un sociālpsiholoģiskais fons palicis apslēpts, neradot ne brāļus Kaudzītšus, ne arī analītiskus vēsturnieku pētījumus. Vēl vairāk to var teikt par visu mūsu acu priekšā notikušo privatizāciju – prihvatizāciju, valsts nozagšanas pirmo fāzi 90. gadu sākumā. Jebkuri lieli satricinājumi tautu vēsturē nes līdzī traumas, taču nācija var lepoties ar savu vēsturi un tās darbiem tikai tad, ja vēstures procesu uzņem un analizē ar pašcieņas pilnu objektivitāti, arī gadījumā, ja ne viss un vienmēr ir atbildis augstākajiem ētikas un humānisma paraugiem.